

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ВИНИКНЕННЯ БОЙОВОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

*Лук'яненко В.В., Кравченко К. О., кандидат психологічних наук
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба*

У даних тезах наведені результати наукового дослідження стосовно визначення соціально-психологічних детермінант виникнення бойового стресу військовослужбовців – учасників антитерористичної операції.

У дослідженні взяли участь 212 військовослужбовців, які були розподілені на три групи: перша група – військовослужбовці, у яких діагностувалася наявність бойового стресу ($n = 29$); друга група – військовослужбовці, які мали лише деякі ознаки бойового стресу ($n = 83$); третя група – військовослужбовці, які не мали ознак бойового стресу ($n = 73$). В окрему групу були виділені військовослужбовці, які відмовились проходити тестування, зіпсувавши при цьому бланки методик.

Досліджування проводилося на базі Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Військового інституту Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка, Львівської академії Сухопутних Військ імені Петра Сагайдачного та в окремих військових частинах Харківської, Дніпропетровської та Миколаївської областей.

У науковому дослідженні здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо визначення соціально-психологічних детермінант виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції.

І. Загально-теоретичний та методологічний рівні розгляду даної проблеми дозволили сформулювати низку положень, що сприяють більш повному розумінню категорії «бойовий стрес» у сфері сучасних психологічних досліджень.

1. До сьогодні залишається не визначеним понятійний апарат категорії «бойовий стрес», який сучасні дослідники розглядають у межах трьох основних напрямків: (1) як нормальну реакцію організму на зовнішній несприятливий подразник, обумовлений бойовими діями; (2) як сукупність психічних станів, які виникають під дією екстремальних стрес-факторів; (3) як процес адаптації військовослужбовців до діяльності в бойових умовах.

Під бойовим стресом ми розуміємо переживання, які виникають у військовослужбовця при опосередкованому, чи безпосередньому впливі на нього стрес-факторів бойової діяльності та проявляються у вигляді емоційних, інтелектуальних, фізичних та поведінкових реакцій.

2. Аналіз психологічних досліджень стосовно заявленої теми дозволив упорядкувати причини виникнення бойового стресу, розподіливши їх на зовнішні та внутрішні.

Зовнішніми причинами виникнення бойового стресу є бойові (вид, умови, тривалість та інтенсивність бойових дій, особливості застосовуваної зброї, експлуатації бойової техніки, надійність засобів захисту, тимчасові природно-географічні, погодно-кліматичні умови, обсяг і співвідношення втрат сторін, ступінь ізольованості діючих на полі бою з'єднань і частин від основних сил) та соціальні (ставлення до війни у суспільстві, ступінь популярності війни у свідомості мас, зрозумілість і внутрішнє прийняття цілей війни, представленість соціальних, економічних, національних, релігійних інтересів, згуртованість військового підрозділу, чітке й авторитетне керівництво бойовими діями).

Серед внутрішніх причин головну роль у виникненні бойового стресу відіграватимуть саме індивідуальні особливості людини, її фізіологічна, емоційно-вольова та когнітивна сфери.

3. У зв'язку з тим, що на сьогодні вітчизняні психологи не мають у своєму арсеналі психодіагностичних методик, які б дозволяли виявляти наявність у військовослужбовців бойового стресу, можливо вирішити цю ситуацію, так би мовити, зворотнім шляхом.

Спираючись на класифікаційний психіатричний стандарт Американської психіатричної асоціації DSM-IV, бойовий стрес є головною детермінантою виникнення гострого стресового розладу у комбатантів. Тому, діагностувавши наявність у військовослужбовця гострого стресового розладу, ми автоматично можемо говорити і про наявність у нього бойового стресу.

4. Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу являють собою консорціум ситуаційно-середовищних, соціально-політичних, супутніх та власне психологічних чинників.

Основними ситуаційно-середовищними чинниками соціально-психологічних детермінант виникнення бойового стресу є: недостатній професійний досвід; недостатній досвід участі у бойових конфліктах; тривалий час перебування у зоні бойових дій; перебування під обстрілом, наявність ситуацій, що загрожують життю, ведення стрільби у відповідь, вбивання ворога та безпосереднє бачення смерті інших людей; травма або поранення; робота та споглядання тіл загиблих, як військовослужбовців, так і цивільного населення.

До основних соціально-політичних чинників соціально-психологічних детермінант виникнення бойового стресу належать: незадоволення базових потреб; вживання терміну «антитерористична операція» замість «війна»; слабе нормативно-правове забезпечення військовослужбовців; невпевненість, що держава зможе попідкуватися про рідних у разі загибелі або втрати працездатності військовослужбовця; незрозумілість державної позиції; недостатнє матеріальне забезпечення; ведення позиційної війни замість активних бойових дій; невизначення ворога.

Серед основних супутніх чинників соціально-психологічних детермінант виникнення бойового стресу виділяються: дитячі психічні травми; думки про сімейні проблеми та труднощі; недостатнє спілкування з родиною

та друзями; відсутність підтримки з боку родичів; низький рівень освіти (інтелектуальних здібностей); зловживання спиртними напоями у зоні проведення антитерористичної операції.

Основними психологічними чинниками соціально-психологічних детермінант виникнення бойового стресу ми вважаємо: наявність психастенічного (тривожно-недовірливого) або паранойяльного типу характеру; недостатні адаптаційні можливості та низький рівень нервово-психічної стійкості; недостатній розвиток захисних механізмів; неправильне використання копінг-стратегій; низький рівень морально-етичної нормативності; наявність акцентуацій характеру; низький рівень комунікативного потенціалу; схильність до девіантної поведінки.

II. Проекція теоретичних положень та висновків, зроблених під час проведення емпіричного дослідження, дозволила отримати результати, які повніше розкривають особливості прояву бойового стресу та його вплив на військовослужбовця.

У ході дослідження доведено:

якщо у військовослужбовця за півроку служби в умовах антитерористичної операції не виявлено бойового стресу або у нього спостерігаються лише окремі його прояви, то наступні півроку він буде продовжувати службу більш ефективно, максимально використовуючи отриманий професійний бойовий досвід;

перебування військовослужбовців у зоні проведення бойових дій декілька ротаций тривалістю до двох місяців кожна, але загалом не більше року дозволяє максимально зберегти їх психічне здоров'я;

чим більший рівень бойового стресу, тим менша впевненість військовослужбовця у власному фізичному та психічному здоров'ї;

залежно від наростання сили стрес-факторів бойової обстановки у військовослужбовця спочатку відключається інтелектуальна складова у боротьбі з травмуючою ситуацією, а потім соціальна та емоційна;

чим менший прояв бойового стресу та гострого стресового розладу, тим більше військовослужбовці відкриті для спілкування;

більш стійкими до виникнення бойового стресу виявляються військовослужбовці з психопатійним та частково шизоїдним типами характеру;

бойовий стрес є передумовою виникнення психічних розладів (але при наявності бойового стресу у військовослужбовця психічні розлади можуть і не спостерігатися);

бойовий стрес загострює (у межах норми) властивості особистості, але тільки паранойяльний тип характеру набуває ознак акцентуації;

демонстративна, емотивна та гіпертимна акцентуації не корелюють з показником бойового стресу;

вплив бойового стресу на психіку військовослужбовця викликає зміну рис його характеру;

при виникненні бойового стресу може спостерігатися прояв циклотимічної та екзальтованої акцентуації, що свідчатиме про розбалансованість нервової системи військовослужбовця;

максимальний прояв в умовах бойових дій матимуть захисні механізми «заперечення» та «раціоналізація», але оскільки вони не корелюють з показником бойового стресу, то їх використання не зможе врятувати військовослужбовця від психотравматизації. Більш продуктивними виявляються захисні механізми «проекція» та «компенсація», хоча, як показують дослідження, психіка військовослужбовця і при їх використанні все рівно не може стовідсотково протистояти виникненню бойового стресу;

копінг-стратегії, такі, як «самоконтроль», «пошук соціальної підтримки», «планування вирішення проблеми» та «позитивна переоцінка» не є ефективними, оскільки не корелюють з показником бойового стресу;

неконструктивні копінг-стратегії можуть бути ефективно використані при першій психологічній допомозі військовослужбовцям;

бойові умови позитивно впливають на розвиток комунікативного потенціалу військовослужбовця, тобто збільшують значення таких понять, як «єдність», «колектив», «побратим»;

військовослужбовець, який буде найменше підлягати впливу бойових стрес-факторів залежно від рівня його особистісного адаптаційного потенціалу, матиме такі характеристики: високий рівень нервово-психічної стійкості, що обумовлюватиметься високим рівнем працездатності, в тому числі в бойових умовах; високу толерантність до несприятливих фізичних та психічних навантажень; достатню швидкість адаптації до колективу; неконфліктність; адекватну оцінку власної ролі у колективі;

суїцидальний ризик є наслідком бойового стресу;

маркерами для визначення бойового стресу можуть слугувати: (а) у військовослужбовця з наявністю бойового стресу: перебільшене реагування та порушення когнітивних процесів; повторне переживання травми; симптоми гіперактивності та дезадаптації; (б) у військовослужбовця з наявністю окремих ознак бойового стресу: прояви надпильності; непрохані спогади та симптоми уникнення.

Потребують подальшого вивчення: (а) питання розробки і впровадження психодіагностичного апарату для визначення й подальшого дослідження наявності та рівня бойового стресу у військовослужбовців – учасників локального збройного конфлікту; (б) питання вирішення проблем відновлювального періоду військовослужбовців з ознаками бойового стресу та бойової психічної травми; (в) зміни, що відбуваються в ціннісно-смысловій сфері військовослужбовців з ознаками бойового стресу та гострого стресового розладу.